

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗИНА**

**Факультет геології, географії, рекреації і туризму
Кафедра фізичної географії та картографії**

До захисту допустити
Завідувач кафедри _____ Юлія ПРАСУЛ
«____» _____ 2023 р.

**РОЗВИТОК ВІЙСЬКОВОГО ТУРИЗМУ: ПРОБЛЕМИ,
ПЕРСПЕКТИВИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

Виконала: студентка 4 курсу, групи ГР-41
Спеціальності 106 Географія,
ОПП «Географія рекреації та туризму»
Балашова Анна Ігорівна

Науковий керівник:
ст. викладач Свір Наталя Вікторівна

Кваліфікаційна робота захищена з оцінкою

Голова ЕК Павло ШУКАНОВ

Секретар ЕК Євгенія ТЕЛЕБЄНСЬКА
«____» _____ 2023 р.

Харків – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВОГО ТУРИЗМУ У ХАРКОВІ.....	6
1.1. Місце військового туризму в загальній класифікації.....	6
1.2. Методика і методи дослідження військового туризму	8
1.3. Історія розвитку військового туризму.....	11
1.4. Військовий туризм: поняття, види, форми та функції.....	11
1.5. Військовий туризм як специфічний об'єкт туризму.....	16
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИСТИЧНОГО ПОТОКУ У МІСТІ ХАРКІВ У ВОЄННИЙ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ЧАС.....	18
2.1. Загальна характеристика туристичного потоку у місті Харків.....	18
2.2. Аналіз динаміки показників туристичного потоку міста Харків до та під час війни	26
2.3. Класифікація (види, форми) туристичного потоку у місті Харків в воєнний та післявоєнний час.....	30
2.4. Оцінка ролі туризму у відновленні економіки міста.....	31
2.5. Аналіз Харкова і Чорнобиля за туристичним призначенням.....	33
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВОГО ТУРИЗМУ У ХАРКОВІ:СТВОРЕННЯ ТЕМАТИЧНИХ МАРШРУТІВ ТА ЇХ ВПРОВАДЖЕННЯ.....	37
3.1 Розробка тематичних маршрутів військового туризму «Харків після обстрілу: наслідки військових дій та відновлення міста».....	37

3.2. Визначення технічних, організаційних та фінансових аспектів впровадження тематичних маршрутів військового туризму у Харкові.....	46
3.3. Підготовка та підвищення кваліфікації працівників сфери туризму, що займаються військовим туризмом	50
ВИСНОВКИ.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	56

ВСТУП

Туризм – одна з основних галузей економіки України. Від туризму залежить транспортна інфраструктура, покращується екологічний стан навколишнього середовища поблизу туристичних підприємств та рекреаційних зон, будівництво, сільське господарство, міська та комунальна інфраструктура. Проте ринок туризму дуже вразливий. За останні 3 роки ринок дуже похитнувся, але він має властивість адаптуватися до будь-яких труднощів.

Зараз, коли в нашій країні йде війна настали труднощі в економіці, забезпеченням комфортності турів, безпеки туристів, тож вважаємо, що тема «Розвиток військового туризму: проблеми, перспективи» є актуальною.

Метою дипломної роботи є дослідження умов та факторів стратегічного розвитку екстремального туризму, військового туризму та гостинності в умовах збройних бойових конфліктів і постконфліктового відновлення, виявлення його проблем та надання пропозиції щодо їх вирішення, привернення уваги до проблем у наш час, закликати людство не повторювати помилки на міжнародному рівні.

Об'єктом дослідження є фортифікаційні споруди, місця відомих битв, вогневі точки, окопи, залишки техніки, бункери, а предметом – туристичний потік в місті Харків у воєнний та післявоєнний час.

Для досягнення поставленої мети було визначено наступні завдання:

- з'ясувати сутність поняття «екстремального туризму», «військового туризму»;
- знайти шлях розвитку економіки країни через туризм у військовий час;
- виявити актуальність фортифікаційних споруд, місць відомих битв, вогневих точок, окопів, залишки техніки, бункерів;
- розробка та опис тематичних маршрутів військового туризму в місті Харків;
- визначення технічних, організаційних та фінансових аспектів;
- впровадження тематичних маршрутів військового туризму в місті Харків;

- підготовка та підвищення кваліфікації працівників сфери туризму, що займаються військовим туризмом.

Для написання кваліфікаційної роботи були використані наступні підходи та методи дослідження: спостереження, моделювання, контент-аналіз, експеримент, фотодокументація, узагальнення, опис, історичний метод, порівняння, статистичний метод, а також світовий досвід дослідження даної проблематики та життєвий досвід.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел (36 позицій на 54 сторінок). Загальний обсяг роботи становить 54 сторінок друкованого тексту. Робота включає в себе 11 рисунків, з них 4 картосхем, а також 2 таблиці.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВОГО ТУРИЗМУ В МІСТІ ХАРКІВ

1.1. Місце військового туризму в загальній класифікації

Туризм – міжнародна галузь, яка останнім часом все більше потерпає від терористичних актів і збройних конфліктів (атаки в аеропортах, готелях, громадському транспорті тощо).

Перш ніж почати дослідження теоретичних засад та практичного застосування військового туризму, доречно буде зазначити основні поняття, загальний стан та перспективи розвитку військового та екстремального туризму в цілому.

Україна є країною переважно внутрішнього туризму з пріоритетом санаторно-курортного лікування, включеним до туристської галузі як одна з головних підсистем. Наявність потужного санаторнокурортного комплексу, що створювався багато років на базі найбагатших унікальних природних ресурсів, та офіційне визнання здоров'я показником національної безпеки припускають, що фактор збереження здоров'я стане основним при розробці моделі розвитку внутрішнього туризму в Україні.

У лютому 2022 році туристична галузь України та світу зіткнулась з новим випробуванням – російсько-українською війною, що незважаючи на свою обмежену географію, вплинула на стан туризму у глобальних масштабах. Незважаючи на складну ситуацію в туристичній галузі в післявоєнний час вона повинна стати ключовою у стратегії економічного відновлення. Однак працювати над цим потрібно вже сьогодні.

Основні проблеми, з якими туристична галузь зіткнулись сьогодні: втрата російських та українських туристів, обмеження щодо авіакомпаній та використання повітряного простору, більші витрати на харчування та паливо, зниження доходу туристичних компаній [2].

Військовий туризм в Україні – відносно молодий напрямок у світі подорожей та розваг. Раніше він відносився до історико-культурної галузі

туризму, тепер це більш екстремальний вид туризму. З кожним днем він набирає обертів та стає більш популярним серед інших видів туризму.

Особливістю військового туризму є те, що турист на свої очі бачить воєнні битви, перемоги та поразки. Ця галузь туризму є унікальною, у іноземців є попит побачити наслідки сучасної війни в Україні на власні очі, а отже зможе принести користь нашій економіці та допомогти нашій державі у становленні мира та допомогти захисникам через туристичну діяльність.

Характерною ознакою військового туризму є відвідування історичних місць. Туристам пропонують для огляду закриті оборонні об'єкти, бункери, катакомби та інші військові укріплення. Здійснити поїздку до місць бойової слави можна не лише у своїй країні, а й за кордоном.

Але пропонуємо розглянути іншу сторону цього туризму - військово-екстремальну, коли бойові дії відбуваються прямо зараз. Звісно відвідування бункерів, катакомб можливе, але під час їх прямого використання.

Військовий туризм не прив'язаний до місця, до сезонності. Розвитком являється проведення екскурсій, перфоменсів, поринення в атмосферу боя, ходити по містах, де були бої та на власні очі побачити до чого це призвело, поспілкуватися з людьми, які пережили напад агресора, як вони виживали під час окупації або під час бойових дій, також є можливість допомогти фізично захисникам через роботу на армійських базах, це все принесе великий вклад в економіку країни, та з кожним туристом світ буде знати, до чого призвели бойові дії, тому це може стати базою для розвитку військового та екстремального туризму в Україні.

Туристи отримують не тільки незабутні враження, а бачать не штучні декорації, а відчуття внеску вкладу в економіку та перемогу для країни.

Головною особливістю військового туризму є його спрямованість на широке коло споживачів.

Екстремальний туризм – один з видів туристичного відпочинку, в тому або іншому ступені пов'язаний з ризиком. Екстремальний туризм відноситься до найбільш небезпечних видів туризму, його мета і полягає в тому, щоб відчутти

небезпеку, яка не доступна в містах, з сучасним розміреним способом життя. Об'єднавши обидві галузі знань, ми отримуємо військово-екстремальний туризм, який, в свою чергу, просуває туристську дестинацію через проведення подієвих заходів.

Сучасним туристам вже замало лише традиційних подорожей, під час яких поєднується, як правило, відпочинок та оздоровлення з невеликою кількістю екскурсій. Цей вид туризму підійде для тих, кого цікавлять справжні емоції, туристи не тільки подорожують, а й беруть участь в історії. Багатогранність туристичної діяльності дає можливість урізноманітнити масові форми дозвілля, що в свою чергу більш повно задовольнятиме потреби туристів. Однак, у світі є багато прикладів, коли після масштабних конфліктів країни швидко відновлювалися та знову вітали гостей, а частка іноземних туристів тільки зростала. Індустрія туризму та гостинності вважається однією з найприбутковіших і динамічних галузей світової економіки.

Не пропонуємо проводити екскурсії, де свистять пулі, постійні вибухи, та велика загроза життю, а головне - заважати роботі воєнних.

Для воєнного туризму не потрібно багато вкладати, бронювати курортні місця, тому, на нашу думку, цей вид туризму зараз має великі перспективи для підняття економіки, донести усьому світу про данні ситуації.

Тому вважаємо, військовий туризм, як інноваційний вид туристичної діяльності, який є одним із найбільш перспективних секторів для нашої країни у воєнний час.

1.2. Методика і методи дослідження військового туризму

У науковому дослідженні розповсюджений метод критичного аналізу наукової і методичної літератури, а також практичного досвіду, оскільки це необхідно для забезпечення належного рівня методики і техніки дослідження. У подальшій роботі активно використовуються такі методи, як спостереження, моделювання, контент-аналіз та експеримент та фотодокументація.

Метод спостереження в екскурсії - це один з основних способів збирання інформації та отримання досвіду під час проведення екскурсії. Він передбачає уважне спостереження та аналіз об'єктів, місцевості, подій та взаємодії між ними з метою отримання знань і розуміння певної теми або місця.

Основні принципи методу спостереження в екскурсії включають [22]:

1) Уважність: Екскурсант повинен бути уважним та чутливим до деталей, змін у навколишньому середовищі та можливих подій;

2) Документування: Важливо вести записи, робити фотографії або навіть відеозаписи, щоб мати можливість повернутися до них після екскурсії та ретельно проаналізувати зібрані дані;

3) Порівняння: Порівняння об'єктів, місць або подій може допомогти зрозуміти їх характеристики, відмінності та схожості, що дозволяє робити висновки і отримувати нові знання;

4) Рефлексія: Після екскурсії важливо провести аналіз отриманої інформації та власного досвіду. Задуматися про те, як нові знання співвідносяться з вже наявними, які висновки можна зробити та як можна застосувати отримані знання в реальному житті;

5) Взаємодія: Спостереження можна поєднувати зі спілкуванням з місцевими мешканцями, експертами або іншими учасниками екскурсії. Обмін думками, враженнями та знаннями може допомогти отримати нові погляди та інсайти, а також розширити свої знання про досліджувану тему або місце;

6) Аналіз і висновки: Після проведення екскурсії важливо проаналізувати зібрані дані, записи, фотографії та спостереження. Це допоможе зробити висновки, сформулювати нові питання і отримати більш глибоке розуміння теми або місця, яке вивчалось. Спостереження в екскурсії є важливим інструментом для отримання знань і розуміння навколишнього світу. Цей метод дозволяє отримати перший рукописний досвід, підтримує активну участь учасників та допомагає збагатити екскурсійний досвід. Навичка спостереження може бути розвинута шляхом практики і свідомої уваги до деталей. Важливо

бути відкритим до нових вражень і завжди задавати запитання, щоб зрозуміти більше про те, що вас оточує.

Основні принципи методу моделювання [20]:

1) Класифікація: Групування об'єктів, явищ або фактів у певні категорії або класи на основі спільних характеристик;

2) Узагальнення: Виділення загальних рис або ідеї, які поєднують декілька об'єктів або явищ. Наприклад, під час екскурсії до історичного місця можна узагальнити факти про різні події і знайти спільні теми або повідомлення;

3) Виділення головного: Виокремлення найважливішої інформації або ключових елементів, що характеризують об'єкт або місце. Це допомагає зосередитися на основних аспектах і виключити незначні деталі;

4) Уявне моделювання: Створення уявного зображення або моделі, що відображає структуру або взаємозв'язки об'єкта. Це може бути корисно при вивченні складних архітектурних споруд або історичних подій;

5) Аналогії і приклади: Використання аналогій або конкретних прикладів для пояснення складних понять або процесів. Наприклад, при описі природних явищ можна використовувати аналогію з побутовими предметами або розповідати про схожість до інших відомих місць;

6) Виділення ключових понять: Виокремлення основних термінів або понять, які визначають особливості об'єкта або місця. Це допомагає учасникам екскурсії зосередитися на суттєвих аспектах і зрозуміти їх значення

4) Уявне моделювання: Створення уявного зображення або моделі, що відображає структуру або взаємозв'язки об'єкта. Це може бути корисно при вивченні складних архітектурних споруд або історичних подій;

7) Контекстуалізація: Розташування об'єкта або місця у відповідному історичному, культурному або географічному контексті. Це допомагає учасникам екскурсії зрозуміти, як об'єкт або місце вписується в ширший контекст і чому воно має важливість.

У дослідженні планується провести аналіз основних теоретичних положень та принципів, що лежать в основі функціонування військового

туризму, а також вивчити його місце в сфері туристсько-рекреаційної діяльності. Метою є визначення основних критеріїв та принципів класифікації військового туризму.

1.3. Історія розвитку військового туризму

Історія розвитку військового туризму діє надзвичайно довго, оскільки зустрічається в різних формах туризму вже протягом століть. Військовий туризм на сьогоднішній день є однією з найбільш швидкозростаючих галузей туризму.

Перші форми військового туризму можна прослідкувати ще з давніх часів. Наприклад, у середньовіччі часи люди здійснювали паломництва до святих місць, таких як Єрусалим, щоб побачити місця, де відбувалися біблійні події. Ці подорожі можна вважати формою військового туризму, оскільки біблійні події часто пов'язані з війнами та військовими конфліктами.

Протягом історії, військовий туризм набував різних форм та розвивався в залежності від потреб та інтересів людей. У середині ХХ століття після Другої світової війни, військовий туризм став популярним серед військових ветеранів, які хотіли відвідати місця, пов'язані з війною та вшанувати пам'ять померлих. До 1960-х років, військовий туризм в основному був спрямований на військову підготовку та тренування, а також на ознайомлення з військовою технікою та обладнанням.

У 1970-х роках військовий туризм став більш доступним для масової аудиторії, оскільки він став більш різноманітним та включає різні форми, такі як військовий спортивний туризм та військовий пригодницький туризм. З появою комп'ютерних ігор та симуляторів, військовий туризм також об'єднався з військовими симуляціями та іграми [22].

У загальному, історія розвитку військового туризму демонструє, що він став важливою галуззю туризму, яка привертає увагу багатьох туристів. Однак, він також може мати негативні наслідки, тому його розвиток повинен бути контрольованим та регульованим відповідними органами.

1.4. Військовий туризм: поняття, види, форми та функції

Військовий туризм - це вид туризму, що включає відвідування історичних місць, пам'ятників та об'єктів, що пов'язані з військовою історією, та проведення військових активностей, екскурсій та навчань. Цей вид туризму приваблює туристів, які цікавляться історією та культурою військових конфліктів, а також тих, хто бажає дізнатися більше про військову підготовку та тактику. Військовий туризм може включати відвідування військових музеїв, пам'яток, фортець, танкових музеїв, військових баз та таборів, а також проведення військових екскурсій, тренувань та симуляцій бойових дій.

Одним з ключових аспектів військового туризму є збереження історичної та культурної спадщини військових конфліктів, а також дотримання правил безпеки та етичних норм. Військовий туризм може сприяти розвитку туристичної галузі та приваблюванню туристів до регіонів з багатою історичною та культурною спадщиною. Крім того, він може допомогти зберегти пам'ять про воєнні події та показати важливість збереження миру та співіснування різних культур. Однак, варто пам'ятати, що військовий туризм може мати й свої недоліки, такі як ризики безпеки, можливу відсутність поваги до пам'яток та історії, а також етичні проблеми. Тому важливо дотримуватися правил безпеки та етики під час проведення військових екскурсій та активностей, а також забезпечувати збереження історичної та культурної спадщини.

Існує кілька видів військового туризму, які можуть бути привабливі для туристів з різними інтересами та побажаннями [3]:

1) Міський військовий туризм - це відвідування міських музеїв, пам'ятників та інших історичних місць, пов'язаних з військовою історією. Він може бути цікавий для туристів, які бажають дізнатися про військову історію міста та культуру;

2) Військовий рекреаційний туризм - це тур, який включає у себе відпочинок та розваги в військовому стилі. Це може включати активні військові ігри, спортивні змагання, підготовку до військової служби, а також відвідування військових баз і таборів;

3) Військовий пригодницький туризм - це тур, який включає у себе екстремальні пригоди та симуляції бойових дій. Це може включати в себе військову підготовку, військові тренування, симуляції бойових дій, військові маневри та інші подібні заходи;

4) Військовий культурний туризм - це тур, який включає у себе відвідування історичних військових музеїв, пам'ятників, фортець та інших історичних місць, пов'язаних з військовою історією та культурою. Це може бути цікавим для туристів, які бажають поглибити свої знання про історію та культуру військових конфліктів;

5) Військовий гастрономічний туризм - це тур, який включає у себе відвідування військових ресторанів та кафе, де готують страви, що були популярними серед військових. Це може бути цікавим для туристів, які бажають спробувати страви, пов'язані з військовою культурою;

6) Військовий екологічний туризм - це тур, який включає у себе відвідування військових об'єктів та місць, де проводилися військові операції, але з фокусом на екологічну тематику. Це може включати в себе екскурсії до природних заповідників, де проводилися військові операції, збор сміття та рослинництво на місцях, де проводилися військові навчання.

Кожен вид військового туризму може мати свої власні переваги та недоліки, а також підходити для різних категорій туристів. Важливо забезпечити безпечні умови та дотримуватися правил безпеки під час проведення військових екскурсій та активностей. Також потрібно враховувати етичні та культурні аспекти військового туризму, щоб зберегти історичну та культурну спадщину та шанувати пам'ять про військові події.

Військовий туризм може мати різні форми, які відрізняються за своїми характеристиками та метою. Ось деякі з них [3]:

1) Екскурсійний військовий туризм - це форма військового туризму, яка включає в себе відвідування військових музеїв, меморіальних комплексів, місць бойових дій та інших об'єктів, пов'язаних з військовою історією. Основною

метою екскурсійного військового туризму є знайомство з історією військових конфліктів та культурою різних народів;

2) Військовий спортивний туризм - це форма військового туризму, яка включає в себе проведення військових змагань, підготовку до військової служби, військові тренування та інші активності, пов'язані з військовою підготовкою та тактикою. Ця форма військового туризму підходить для туристів, які мають інтерес до військової підготовки та хочуть відчувати себе в ролі військового;

3) Військовий пригодницький туризм - це форма військового туризму, яка включає в себе екстремальні пригоди та симуляції бойових дій. Ця форма військового туризму підходить для туристів, які хочуть відчувати себе в ролі справжнього військового та дослідити військові навички та тактику. Вона може включати в себе військові тренування, симуляції бойових дій, військові маневри та інші подібні заходи;

4) Військовий культурний туризм - це форма військового туризму, яка включає в себе відвідування історичних військових музеїв, пам'ятників, фортець та інших історичних місць, пов'язаних з військовою історією та культурою. Основною метою цієї форми військового туризму є поглиблення знань про історію військових конфліктів та культурних особливостей різних країн;

5) Військовий туризм на відкритому повітрі - це форма військового туризму, яка включає в себе проведення військових активностей на відкритому повітрі, такі як велосипедні тури, гірськолижні тури, байдаркові походи та інші подібні активності. Під час цієї форми військового туризму туристи можуть відчувати себе в ролі військових та дослідити військові навички та тактику в умовах природи;

6) Військовий туризм на воді - це форма військового туризму, яка включає в себе проведення військових активностей на воді, такі як риболовля, водні експедиції, військові тренування на воді та інші подібні активності;

7) Військовий туризм на землі - це форма військового туризму, яка включає в себе проведення військових активностей на землі, такі як стрільбища, квадроциклінг, військові тренування на землі та інші подібні активності.

Кожна форма військового туризму має свої особливості та відрізняється метою та характером проведення військових активностей та екскурсій. Важливо враховувати інтереси та навички туристів при виборі форми військового туризму, а також забезпечити безпеку та дотримання етичних норм під час проведення активностей та екскурсій.

Військовий туризм може виконувати різні функції, які можуть бути корисними для розвитку туристичної галузі та залучення туристів до різних регіонів з історичною та культурною спадщиною. Ось деякі з функцій військового туризму:

1) Культурна функція - військовий туризм може допомогти зберегти та прославити історичну та культурну спадщину різних країн. Відвідування військових музеїв, пам'ятників, фортець та інших історичних місць може допомогти відвідувачам поглибити свої знання про історію військових конфліктів та культурні особливості різних народів;

2) Економічна функція - військовий туризм може стати джерелом доходів для туристичної галузі та регіонів, які мають історичну та культурну спадщину військових конфліктів. Військовий туризм може залучати туристів та допомагати підтримувати інфраструктуру та зберігати історичну спадщину;

3) Освітня функція - військовий туризм може допомогти підвищити рівень знань про історію військових конфліктів та культурні особливості різних народів. Туристи можуть відвідувати військові музеї та інші історичні місця, де можуть дізнатися більше про роль військових подій в історії світу;

4) Рекреаційна функція - військовий туризм може бути формою відпочинку та релаксації для туристів, які хочуть відчувати себе в ролі військового та дослідити військові навички та тактику. Військовий туризм може включати в себе військові тренування, симуляції бойових дій та інші активності, які можуть бути цікавими для туристів, які люблять активний відпочинок та виклик;

5) Соціальна функція - військовий туризм може стати засобом збільшення соціальної свідомості та сприяти взаєморозумінню різних культур та націй. Туристи можуть відвідувати різні країни та досліджувати їх військову

історію та культуру, що може сприяти розвитку толерантності та поваги до інших народів;

б) Військова функція - військовий туризм може допомогти військовим відділам та військовим навчальним закладам залучати нових кандидатів до військової служби підвищувати інтерес до військової підготовки та тактики. Це може сприяти підвищенню рівня підготовки та забезпеченню безпеки військових відділів та військових оперативних груп.

1.5. Військовий туризм як специфічний об'єкт туризму

Військовий туризм, що включає відвідування місць з військовою історією та проведення військових активностей та екскурсій, є однією з проявів культурного туризму. Проте, після подій, що сталися в Україні у 2022 році, зокрема в Харкові, де 24 лютого вибухнула війна, розвиток військового туризму став проблематичним та потребує уважного планування та вирішення складних завдань.

Однією з головних проблем є безпека туристів. У зв'язку зі збільшенням загрози терористичних та військових дій в різних країнах, в тому числі і в Україні, необхідно забезпечити безпеку туристів, що відвідують військові музеї та інші місця, пов'язані з військовою історією. Також варто враховувати можливість збройних конфліктів та вжити заходів для забезпечення безпеки туристів.

Іншою проблемою є збереження історичних та культурних пам'яток, пов'язаних з військовою історією. У зв'язку зі зміною політичного режиму та збройними конфліктами, багато історичних місць та пам'яток можуть бути пошкоджені або знищені. Тому необхідно прийняти заходи по збереженню та реставрації цих місць для подальшого використання відвідувачами. Окрім того, потрібно забезпечити відповідну інфраструктуру та підтримку для збереження історичної та культурної спадщини.

Незважаючи на ці проблеми, військовий туризм має великий потенціал для розвитку в Харкові та інших регіонах України. Він може стати джерелом доходів для туристичної галузі та допомогти підтримувати інфраструктуру та зберігати історичну та культурну спадщину. Розвиток військового туризму можна здійснити шляхом розробки нових туристичних маршрутів, які включають в себе відвідування різних військових музеїв, пам'ятників та інших історичних місць. Також можуть бути організовані військові тренування та симуляції бойових дій для туристів, які цікавляться військовою тематикою та активним відпочинком.

Для розвитку військового туризму в Харкові та інших регіонах України необхідно також розвивати інфраструктуру та підвищувати якість послуг. Для цього можна залучати інвестиції та співпрацювати з місцевими військовими підрозділами та військовими навчальними закладами. Важливо також забезпечити надійну систему безпеки та захисту туристів.

Отже, військовий туризм має великий потенціал для розвитку в Харкові та інших регіонах України, проте його розвиток повинен бути здійснений з урахуванням складних проблем та вимагає пильної уваги до безпеки туристів та збереження історичної та культурної спадщини. Правильно розроблений військовий туризм може стати цікавим варіантом для туристів, які цікавляться військовою тематикою та активним відпочинком, а також важливим джерелом доходів для туристичної галузі та допомогти зберегти історичну та культурну спадщину різних країн.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИСТИЧНОГО ПОТОКУ В МІСТІ ХАРКІВ В ВОЄННИЙ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ЧАС

2.1. Загальна характеристика туристичного потоку у місті Харків

Загальної думки, що військовий стан має негативний вплив на туристичну галузь, зовсім не знайдеш серед українців. Наш народ, звиклий до випробувань, не злякався складнощів і готовий приступити до вирішення навіть найскладніших завдань. Впевнено можна стверджувати, що війна не здолала бажання наших співвітчизників пізнавати рідний край, занурюватися в його культурне та історичне багатство.

У цьому році, на жаль, українським та іноземним туристам надовго зачинилися ворота до наших улюблених морських курортів чимало з них знаходиться в окупації або в безпосередній близькості до зони проведення бойових дій. Мова йде про Запорізьку, Херсонську та Миколаївську області. Курортний сезон не відкривали й в Одеській області. Незважаючи на те, що Захід України є відносно безпечною для туристів, на сьогоднішній день їх є небагато. Великого напливу туристів немає на жодному популярному курорті – Буковелі, Трускавці, Східниці чи Шацьких озерах. Попри це туризм продовжує функціонувати, проте має певні особливості, зумовлені ситуацією в нашій державі. До них можна віднести формування туристичних маршрутів з урахуванням наявності бомбосховищ, планування туристичних мандрівок відповідно до дії комендантської години, дотримання заборон, до яких відносяться прогулянки та екскурсії біля об'єктів критичної чи військової інфраструктури, проведення масових заходів, відвідування лісів, водойм та гірських маршрутів в різних регіонах України. Незважаючи на складну ситуацію в туристичній галузі в післявоєнний час вона повинна стати ключовою у стратегії економічного відновлення. На даний час, багато людей з інших областей навідалися до деокупованих, постраждалих від війни міст з туристичною метою.

Причини, що перешкоджають розвитку в'їзного та військового туризму:

- 1) Військовий конфлікт на території України, що небезпечний для туристів та всього населення України;
- 2) Закриття повітряного простору для цивільної авіації;
- 3) Порушення логістики на територіях України;
- 4) Перебування значної частини вимушено переміщених громадян України за кордоном.

Більшість країн під час воєнних дій класифікує Україну як країну 4-го рівня і не радить подорожувати до неї. Якщо іноземний турист вирішив приїхати до України, то уряд США рекомендує перед поїздкою скласти заповіт, постійно підтримувати зв'язок зі своїми родичами та розповідати про своє місцезнаходження, мати план на випадок непередбачуваних ситуації та зареєструвати свою подорож у додатку Smart Travel Enrollment Program [1].

Причини, чому потрібно розвивати військовий туризм:

1) Донати (Рис.2.1). В сучасному медіапросторі, заселеному численними іноземними туристами, новини про стан будівель, міст та населених пунктів, що постраждали від воєнних дій, поширюються швидко. Відомі блогери на платформі YouTube з мільйонною аудиторією, подорожуючи країною, активно розповідають про свої поїздки до деокупованих міст та інших місць, що стали свідками війн. Наприклад, можна згадати про відеоблогера з аудиторією майже 6 мільйонів людей, який не лише подорожує, але й розповідає про життя людей, пов'язане з військовими подіями. Це надає відмінну можливість використовувати військовий туризм як ефективний засіб для залучення донатів та фінансової підтримки. Іноземні туристи, побачивши відеорепортажі блогерів та медіа простір, новітні реалії післявоєнних дій, можуть бути зацікавлені зробити свій внесок для відновлення постраждалих територій. Це може стати джерелом фінансування на реконструкції та відновлення інфраструктури, а також надання допомоги місцевому населенню, що постраждало від воєнних подій;

- 2) Не потрібно великого економічного вкладення;

Ще однією вагомою причиною розвитку військового туризму є легалізація (Рис.2.2.) цього виду активності. На сьогоднішній день, на чорному ринку можна знайти багато оголошень, що пропонують екскурсії до зони Антитерористичної операції (АТО). Хоча це небезпечно, але чому б не офіційно легалізувати цей вид туризму на національному рівні, забезпечивши тим самим людей необхідною інформацією про всі ризики та небезпеки. Процес легалізації військового туризму дозволить державі контролювати цю сферу та забезпечити безпеку для туристів. Люди, які цікавляться таким видом туризму, зможуть бути офіційно ознайомлені з усіма можливими ризиками та протоколами безпеки. Також, держава зможе виділяти необхідні фінансові ресурси на фінансування цього виду туризму, в міру можливості. Легалізація військового туризму не лише дасть змогу контролювати ситуацію та забезпечити безпеку, але й може стати джерелом доходів для держави. Це відкриє нові можливості для розвитку інфраструктури, покращення сервісу та створення нових робочих місць, що в свою чергу сприятиме зростанню економіки та підтримці місцевого населення.

3) Вшанування загиблих та пам'ять про події: Розвиток військового туризму може допомогти вшанувати загиблих внаслідок воєнних подій та зберегти пам'ять про них. Створення меморіалів, пам'ятних знаків або музеїв, присвячених подіям, що відбулись, може допомогти туристам та місцевим мешканцям віддати шану жертвам та розширити свідомість про важливість миру;

4) Відновлення міста та економічне відновлення: Розвиток військового туризму може стати засобом відновлення міста Харкова після воєнних подій. Шляхом відновлення туристичної інфраструктури, такої як готелі, ресторани, музеї та інші об'єкти, можна залучити туристів і стимулювати економічне відновлення міста;

5) Ще однією причиною розвитку військового туризму є важливість інформування та освіти. Військовий туризм може стати потужним інструментом для освітньої роботи та поширення інформації про воєнні події та їх наслідки. Це дозволить збагатити знання та розуміння про воєнну історію міста Харкова, а

також познайомити туристів з сучасними викликами та досягненнями у процесі відновлення. Екскурсії, лекції та інші форми освіти можуть стати цінним джерелом інформації для туристів, які бажають розкрити багатогранність воєнної історії Харкова. Це дозволить їм не лише підвищити свої знання, але й отримати глибше розуміння про вплив воєнних подій на місто та його мешканців. Такі освітні заходи можуть охоплювати різні аспекти воєнної історії, включаючи причини конфлікту, важливі битви та події, ролі місцевого населення та військових сил. Посилення освітньої роботи через військовий туризм також сприятиме збереженню пам'яток та пам'ятних місць, пов'язаних з воєнною історією Харкова. Важливо розповісти туристам про значення цих об'єктів та необхідність їх збереження для майбутніх поколінь. Освічені туристи можуть відчувати себе залученими до збереження цих цінних спадщин, що створює позитивний ефект для збереження культурної спадщини міста;

б) Привертання уваги туристів та інвестицій: Розвиток військового туризму може стати засобом привертання уваги туристів до м. Харкова. Військові події та їх наслідки привертають значну увагу як національного, так і міжнародного туристичного співтовариства. Розроблення військових туристичних маршрутів, організація екскурсій до місць бойових дій та залучення фахівців, що пропагують військову історію міста, може сприяти збільшенню потоку туристів. Це, в свою чергу, може привести до зростання туристичних послуг, готельного бізнесу, ресторанів та інших сфер економіки, що залежать від туризму;

Північна Салтівка є районом, розташованим на північному сході міста Харків, і входить до складу Салтівського житлового масиву. Цей район є одним з найбільш населених у місті. У 2022 році Північна Салтівка зазнала значних руйнувань внаслідок бомбардувань, що спричинилися російською агресією. Особисто для мене статус цього району став одним із мотивуючих

факторів, щоб відвідати міста, які найбільш постраждали від війни. (Рис.2.3)

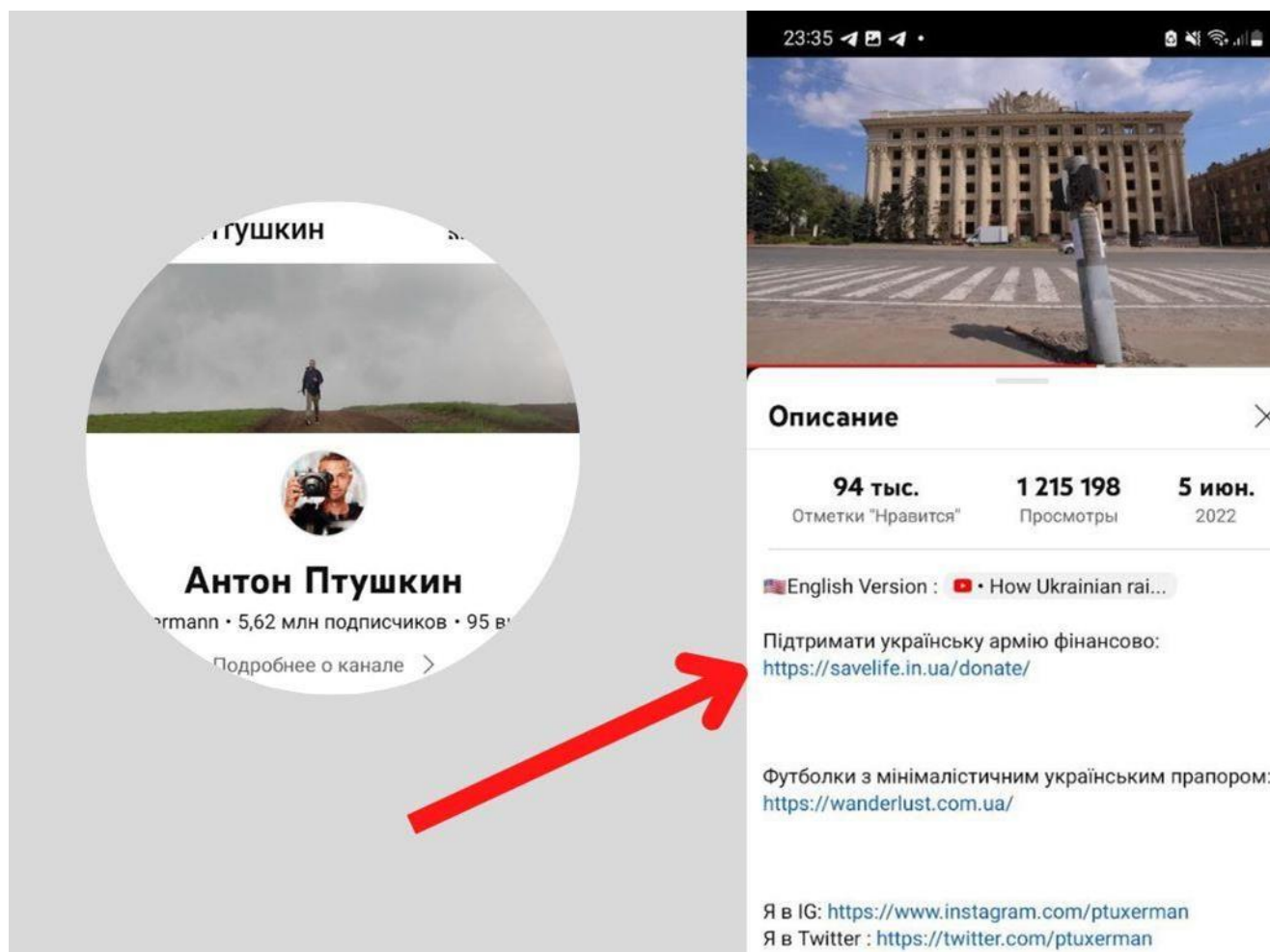

Рис.2.1. Підтримка української армії через донати (за даними[28])

Рис.2.2 Нелегальные экскурсии до зоны АТО

Рис.2.3Особисте спостереження (Район Північної Салтівки)

Також однією з фундаментальних тез аналізу хочемо виділити проблему функціонування та забезпечення військового туризму у нашій країні через такі фактори [15]:

По-перше, однією з головних проблем є недостатня фінансова підтримка від держави. Без належних інвестицій у створення та підтримку необхідної інфраструктури, як-от музеї, пам'ятники та інформаційні центри, розвиток військового туризму буде обмеженим. Залучення державних коштів може стимулювати зростання цього виду туризму і сприяти його популяризації серед вітчизняних та іноземних туристів.

По-друге, проблемою є недостатня кількість закладів розміщення та харчування, які б відповідали потребам військових туристів. Забезпечення комфортного та якісного проживання та харчування є важливим аспектом військового туризму. Розвиток готельних та ресторанних послуг, спеціалізованих на потреби цієї категорії туристів, є важливим для привабливості військового туристичного напрямку.

По-третє, слабка розробленість військових турів є іншою проблемою, яка обмежує розвиток цього виду туризму. Розробка цікавих та змістовних маршрутів, включаючи відвідування військових об'єктів, воєнних музеїв та історичних місць, є важливою для залучення туристів. Розробленість військових турів вимагає планування, досліджень та співпраці. Ретельно структуровані туристичні програми, які забезпечують цікавий та освітній досвід, сприятимуть залученню більшої кількості туристів і сприяють розвитку військового туризму.

Окрім того, брак кваліфікованих екскурсоводів, що спеціалізуються на військовому туризмі, є ще однією проблемою. Екскурсоводи, які володіють глибокими знаннями в галузі військової історії та мають здатність цікаво та змістовно розповідати про військові події та контекст, створять більш цікавий та інформативний досвід для військових туристів. Розвиток професійної підготовки та підтримка екскурсоводів у галузі військового туризму будуть сприяти покращенню якості обслуговування та задоволенню потреб туристів.

Узагальнюючи, проблеми, які обмежують функціонування та розвиток військового туризму в нашій країні, включають недостатню фінансову підтримку, недостатню кількість закладів розміщення та харчування, слабку розробленість військових турів та брак кваліфікованих екскурсоводів. Вирішення цих проблем вимагатиме координації зусиль держави, інвестицій у інфраструктуру та освіту, а також розвитку професійної підготовки екскурсоводів. Тільки шляхом вирішення цих проблем можна стимулювати розвиток військового туризму.

Але можна розробити план, щоб зекономити бюджет за рахунок волонтерів, які будуть безоплатно проводити тури, можна шляхом залучення

добровольців, які мають цікаві знання про військову історію та бажання поділитися ними з туристами. Волонтери можуть бути студентами, ентузіастами або ветеранами, які володіють великим досвідом та знаннями в галузі військового туризму.

2.2 Аналіз динаміки показників туристичного потоку міста Харків до та під час війни

В перший день війни все зупинилось. Туристичні поїздки відклались на другий план, нестабільна ситуація, багато людей покинули країну.

Наближуче літо стало піковим сезоном для подорожей, і це відображається в зростанні туристичного попиту. Дані від одного з провідних національних туроператорів свідчать, що в червні 2022 року було заброньовано приблизно 1440 квитків з України, у порівнянні з понад 95000 мандрівниками в тому ж місяці 2021 року.

Найважливішими показниками для аналізу туристичних потоків є кількість прибуттів та вибуттів туристів, а також тривалість їх перебування. Під кількістю прибуттів та вибуттів розуміється кількість туристів, які зареєстровані прибули до певної країни або вибули з неї протягом визначеного періоду, зазвичай календарного року. Однак, оскільки туристи можуть відвідувати кілька країн протягом року, а навіть під час однієї поїздки перебувати в різних державах, фактична кількість туристів може бути меншою, ніж загальна кількість прибуттів.

Спираючись на дані Держаної служби статистики України кількість туристів в період з 2000 по 2016 роки, які обслуговуються суб'єктами туристичної діяльності в країні, має тенденцію до зростання, яка відображається у вигляді хвилі (Рис.2.4.).

Причому дані за 2014 та 2016 роки наведено без урахування тимчасової окупованої території Автономної Республіки Крим м. Севастополя та частини зони проведення АТО.

Рис.2.4. Кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності України за 2000-2016 рр., осіб. (Побудовано автором за даними [29])

Паралельно з цим за даними головного управління статистики у Харківській області кількість туристів обслугованих суб'єктами туристичної діяльності за той же період мала таку ж хвилеподібну тенденцію, але вже в сторону падіння(Рис.2.5.)

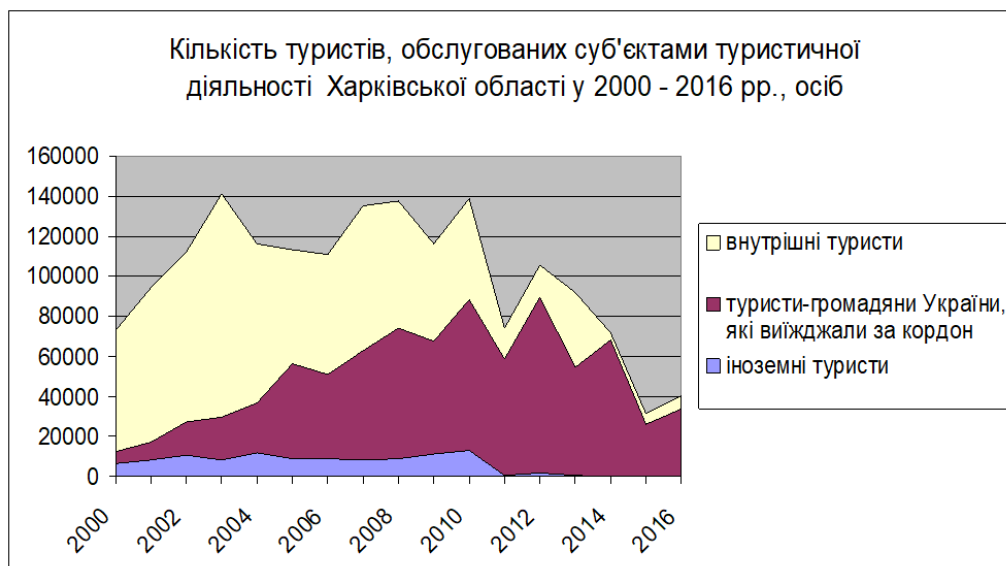

Рис.2.5. Кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності Харківської області за 2000-2016 рр., осіб. (Побудовано автором за даними [30])

Відповідно до статистики, наданої Всесвітньою туристичною організацією, з 1950 року спостерігаються середньорічні темпи зростання туристичних прибуттів по 2015 р. склали 8 %, на жаль, в Україні ситуація є не настільки оптимістичною. Середньорічні темпи приросту туристів,

обслугованих суб'єктами туристичної діяльності в Україні, складала за період з 2000 по 2016 роки 1,49%. Причому, темпи приросту за період з 2000 по 2009 роки були 1,44%, а за період з 2010 по 2016 – 1,54%, тобто однорідні протягом усього періоду. На Харківщині за період з 2000 по 2016 роки середньорічні темпи приросту туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності в Харківській області, були від'ємними і склали –3,64%. Проте, у період з 2000 по 2009 роки темпи приросту були додатними та склали 5,27%, суттєве падіння темпів приросту на 14% відбулося за період з 2010 по 2016 роки.

У Харківському регіоні, станом на перше півріччя 2006 р. за даними Головного управління статистики у Харківській області, надають Коммунальное хозяйство городов 445 туристичні послуги 65 підприємств, у тому числі і місто Харків – 60 одиниць. Обсяг реалізованих послуг цими організаціями за останні п'ять років у сумі склав 73682,2 тис. грн., у тому числі по місту Харкову 69702 тис. грн. Кількість підприємств за формами власності, які надають чи надавали туристичні послуги, станом на перше півріччя 2006 р., склали: приватна власність- 65 одиниць, у тому числі м.Харків – 60 одиниць.

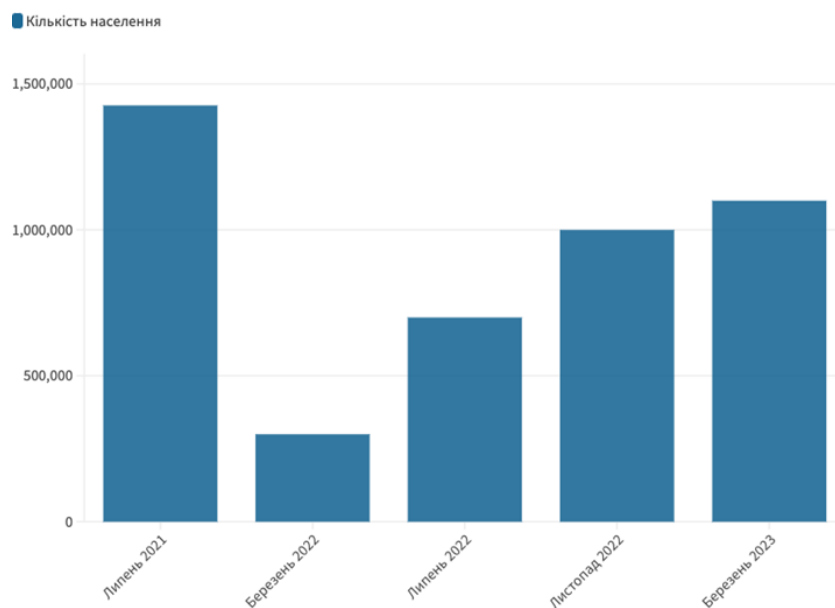

Рис.2.6. Кількість населення у Харкові у період з 2021 року по 2023 рік
(Побудовано автором за даними [34])

За даними Головного управління статистики Харкова можемо зробити висновок:

Літо 2022 року відзначилося відкриттям кав'ярень та торгівельних центрів у Харкові, хоча воєнні дії продовжувалися в Харківській області, а мешканці переживали вибухи та обстріли. Незважаючи на це, українці продовжували повертатися додому. На 15 липня 2022 року в Харкові проживало близько 700-800 тисяч людей, проте точні цифри було складно визначити через постійний рух мешканців.

Восени 2022 року, хоча війська ЗСУ витіснили російські війська на північ від кордону, росіяни активно обстрілювали критичну інфраструктуру України, що призвело до проблем з електроенергією, зв'язком та опаленням. У листопаді 2022 року населення Харкова становило близько 1 мільйона 100 тисяч жителів. З метою надання допомоги мешканцям були встановлені "Пункти незламності" по всій країні, включаючи Харків, де люди знаходили притулок, отримували їжу та воду.

Кав'ярні, торгівельні центри, пошти також приймали мешканців для обігрівання та зарядки електронних пристроїв.

Зима 2023 року була періодом, коли багато харків'ян намагалися залишити місто, щоб уникнути замерзання. Проте, станом на 31 січня 2023 року в Харкові все ще проживало 1 мільйон 100 тисяч людей.

У весняний період 2023 року ситуація з чисельністю населення Харкова залишалась стабільною. Місцеві органи влади повідомляли про ті ж самі цифри, що й у зимовий період. Таким чином, станом на 12 березня в місті проживало приблизно 1,1 мільйона жителів, що становило вдвічі менше, ніж до початку російської агресії. Незважаючи на воєнні події, в цей період також народилося 2319 дітей у Харкові.

На жаль, Харків зазнав значних пошкоджень протягом 2022 року. Приблизно 150 тисяч мешканців міста були позбавлені житла. Крім того, міські установи забезпечили притулок для 4 тисяч внутрішньо переміщених осіб у

гуртожитках, більшість з яких були з Харківської області. Загалом, в регіоні було зареєстровано понад 485 тисяч внутрішньо переміщених осіб.

Отже, актуальним завданням для Харківщини є максимально задіяти її значний туристичний потенціал, відновити та збільшити туристичні потоки завдяки розвитку інфраструктури у туристично привабливих місцях, здійсненню картографування рекреаційно привабливих територій у районах області та покращенню соціально-економічної ситуації в цілому.

2.3. Класифікація (види, форми) туристичного потоку в місті Харків в воєнний та післявоєнний час

Об'єктом дослідження є екскурсії, виставки, перфоменси на міжнародному, так і на національному та локальному рівнях [18].

Туристичний потік можна визначити як постійний рух туристів у країну, регіон або виїзд туристів за кордон протягом певного періоду часу. Це важливий показник, який відображає обсяг туристичної активності і може мати значний вплив на економіку та соціальний розвиток місцевих спільнот.

Існують два основні напрями: в'їзний (прибуття туристів у країну або регіон) і виїзний (виїзд туристів за кордон). В'їзний туристичний потік характеризується числом прибулих туристів, які відвідують дану локацію, тоді як виїзний потік описує кількість туристів, які покидають країну або регіон для подорожей за кордон. Туристичний потік може бути виміряний у різних одиницях, таких як кількість прибулих або виїжджаючих туристів, кількість ночей, витрати туристів, загальний дохід від туризму тощо. Ці дані можуть бути зібрані за допомогою різних джерел і досліджень, таких як опитування туристів, статистичні дані міграції, дані авіакомпаній та звіти туристичних організацій.

Аналіз туристичного потоку допомагає розуміти динаміку туристичної активності, виявляти тенденції та прогнозувати зміни в туристичній галузі. Це дає змогу розробляти ефективні туристичні стратегії, планувати розвиток інфраструктури, привертати інвестиції.

Користуючись схемою (Рис.2.7), можна підібрати найкращу, а саме найраціональнішу форму туристичного потоку. Відокремимо такі пункти [22]:

- За строками і тривалістю подорожі: короткотривалий;
- За інтенсивністю туристичних потоків: постійний;
- За віком подорожуючих: молодіжний та дорослий;
- Залежно від способів подорожування і транспортних засобів: комбінований;

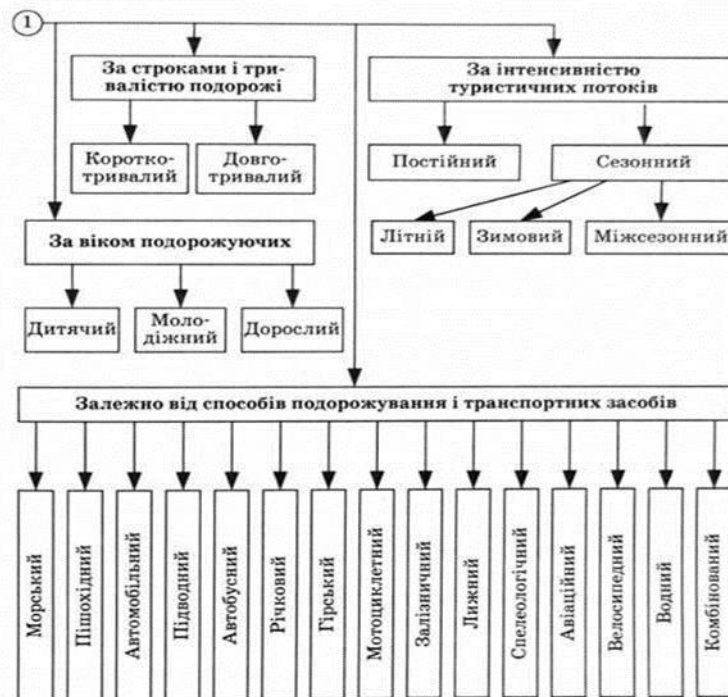

Рис.2.7. Класифікація туризму (за М. Крачилом)

2.4. Оцінка ролі туризму у відновленні економіки міста

Туризм може відігравати важливу роль у відновленні економіки міста після війни. Після конфлікту, міста можуть зіткнутися зі зниженням економічної активності, руйнуванням інфраструктури та втратою робочих місць. Однак, розвиток туризму може сприяти відновленню місцевої економіки і прискорити процес відновлення. Оцінка ролі туризму у відновленні економіки міста вимагає аналізу кількох факторів. Ось деякі з них [26] [16]:

1) Привабливість міста: Після війни міста можуть втратити свою привабливість для туристів через руйнування та пошкодження інфраструктури, втрату історичних та культурних пам'яток. Щоб залучити туристів, міста повинні

інвестувати в реконструкцію та відновлення своїх пам'яток, відновлення інфраструктури та покращення сервісу;

2) Маркетинг та реклама: Ефективна реклама та маркетинг можуть допомогти привернути туристів до міста. Це може включати рекламні кампанії на національному та міжнародному рівнях, участь у туристичних виставках та заходах, а також використання соціальних медіа та інтернет-платформ для просування міста як туристичного напрямку;

3) Інфраструктура та послуги: Розвиток туризму потребує належної інфраструктури та послуг. Це включає готелі, ресторани, транспортну систему, екскурсійні послуги, музеї та інші туристичні об'єкти. Інвестиції у розвиток цих секторів можуть створити нові робочі місця та стимулювати місцеву економіку. Це може включати реставрацію пошкоджених будівель і пам'яток, побудову нових готелів та ресторанів, поліпшення доріг та транспортних засобів для зручності туристів;

4) Залучення інвестицій: Для відновлення туристичної інфраструктури та послуг, міста можуть залучати інвестиції від приватних інвесторів або шукати підтримку від уряду. Інвестиції можуть бути використані для відновлення пам'яток, будівництва нових готелів і розвитку інших туристичних закладів;

5) Створення нових робочих місць: Розвиток туризму може створити нові робочі місця для місцевого населення. Це може включати роботу в готелях, ресторанах, туристичних агентствах, музеях та інших туристичних закладах. Відновлення туризму може бути особливо важливим для забезпечення робочих місць для людей, які втратили свою роботу під час конфлікту;

6) Економічні вигоди: Розвиток туризму може принести значні економічні вигоди місту. Туристи, які приїжджають до міста, витрачають гроші на проживання, харчування, розваги та подарунки. Це може позитивно вплинути на місцеві підприємства та підприємців, стимулювати попит на товари та послуги і сприяти зростанню економіки міста.

2.5. Аналіз Харкова та Чорнобиля за туристичними призначенням

Харків та Чорнобиль, безсумнівно, є двома різними туристичними призначеннями з унікальними характеристиками. Однак, на їхній приклад можна порівняти певні аспекти, зокрема що стосуються впливу військового та екстремального туризму. Порівняємо два міста - Харків і Чорнобиль - у контексті туристичної галузі(Табл.1.1):

Таблиця 1.1

Порівняння Харкова і Чорнобиля у контексті туристичної галузі

Харків	Чорнобиль
Відмінні якості	
<p>Харків, під час війни, дійсно зазнав значних пошкоджень, внаслідок чого у місті з'явилися зруйновані райони. Туристи можуть оглянути наслідки військових конфліктів. Це може включати екскурсії до зруйнованих будівель, пам'ятників і важливих місць, що стали свідками воєнних подій.</p> <p>Екстремальний туризм: Харків також може привернути туристів, зацікавлених у відпочинку та активних видах спорту в постраждалій місцевості. Це можуть бути велосипедні тури, піший туризм, альпінізм, плавання, екстремальні види спорту та інші активності, які дають змогу побачити місто з нової перспективи. Це створює певний потенціал для розвитку військового та екстремального туризму, оскільки деяким людям цікаво побачити наслідки війни і стежити за процесом відновлення міста. Шанувальники екстремальних вражень</p>	<p>Туризм пов'язаний з історією: Чорнобиль став міжнародно відомим завдяки катастрофі в 1986 році. Туристи з усього світу відвідують це місце, щоб побачити наслідки найбільшої ядерної катастрофи в історії. Вони можуть відвідати місця, пов'язані зі станцією та зону відчуження, дізнатися про події, що призвели до аварії, і оцінити наслідки для природи і людей. Екскурсії до зони відчуження: Одним з найпопулярніших аспектів туризму в Чорнобилі є екскурсії до зони відчуження, включаючи Прип'ять. Це специфічна форма туризму, яка частково базується на цікавості до катастрофічних подій і наукового аспекту дослідження. За допомогою військового та екстремального туризму можна залучити туристів і сприяти економічному розвитку Харкова, подібно до того, як це відбувається в Чорнобилі. Однак,</p>

Продовж.табл.1.1

Харків	Чорнобиль
можуть відчуті адреналін, відвідавши місця, де відбувалися бойові дії. Військовий туризм може зацікавити людей, які хочуть побачити наслідки війни і зрозуміти, як вона вплинула на місто. Екстремальний туризм також може знайти своє місце в Харкові, пропонуючи активні види відпочинку і спорту в постраждалих місцевості.	варто враховувати особливості кожного місця.
Спільні якості	
<p>1) Історичний інтерес: Чорнобиль став відомим через історичну подію - ядерну катастрофу, водночас, Харків недавно став свідком військових дій. Обидва міста мають наслідки драматичних подій, що викликають цікавість у туристів, які бажають дізнатись більше про ці події і побачити їх наслідки.</p> <p>2) Військовий туризм: Як у Чорнобилі, так і у Харкові розвивається військовий туризм. Це включає відвідування зруйнованих районів, об'єктів та пам'ятників, що стали свідками воєнних конфліктів або аварій. Військовий туризм привертає людей, які цікавляться історією та хочуть побачити наслідки військових подій.</p> <p>3) Екстремальний туризм: Як у Чорнобилі, так і у Харкові можна розвивати екстремальний туризм, особливо в контексті постраждалої місцевості. Це можуть бути різні види активного відпочинку, такі як піший туризм, велосипедні прогулянки, альпінізм, плавання тощо. Екстремальний туризм дає можливість туристам побачити місто з нової перспективи та відчуті його особливу атмосферу.</p> <p>4) Завдяки успіху екскурсійного туризму в Чорнобилі, який став популярним у всьому світі, можна очікувати подібний ефект і в Харкові.</p>	

Туристична активність може мати як позитивні, так і негативні наслідки для міст. Розглянемо позитивні та негативні аспекти туризму в Харкові після війни та в Чорнобилі після катастрофи в таблиці(Табл.1.2):

Таблиця 1.2

Позитивні та негативні аспекти туризму в Харкові після війни та в Чорнобилі після катастрофи

Харків	Чорнобиль
Позитивні наслідки	
<p>Економічний розвиток: Розвиток військового та екстремального туризму може стати додатковим джерелом доходу для міста. Туристи приносять з собою гроші, витрачаючи на проживання, харчування, покупки та інші послуги, що сприяє зростанню місцевої економіки.</p> <p>Підвищення відомості про місто: Туристи, які відвідують Харків, поширюють інформацію про місто через свої соціальні мережі та особисті враження. Це може привернути більше уваги до Харкова як туристичного напрямку, збільшуючи його привабливість для подальших відвідувачів</p>	<p>Зростання туристичного сектору: Чорнобиль став популярним туристичним напрямком завдяки своїй унікальності як місце ядерної катастрофи. Це призвело до розвитку туристичної інфраструктури, з'явилися готелі, екскурсійні служби, ресторани та інші послуги, що створюють робочі місця та сприяють економічному зростанню в регіоні</p> <p>Вивчення історії та освіта: Туристи, відвідуючи Чорнобиль, отримують можливість вивчати історію та наслідки ядерної катастрофи. Це підвищує освітні рівні та сприяє розумінню</p>
Негативні наслідки	
<p>1. Соціальні та етичні проблеми: Підвищений потік туристів може створити проблеми зі збереженням місцевої культури, традицій та способу життя. Також може виникати перенавантаження туристичних об'єктів та забруднення довкілля через недостатнє контролювання туристичного потоку.</p> <p>2. Ризик пошкоджень історичних об'єктів: Неконтрольований туристичний потік може призвести до зносу та пошкодження історичних та культурних пам'яток Харкова, які є важливими для місцевої спадщини.</p>	<p>1. Екологічні проблеми: Значний потік туристів може мати негативний вплив на природу та довкілля Чорнобиля. Недостатній контроль над відвідувачами може призвести до забруднення, знищення рослинного покриву та порушення екологічної рівноваги.</p> <p>2. Етичні питання: Відвідування Чорнобиля може бути спричинено цікавістю до страждань і трагедії людей, що прожили там. Це підносить етичні питання щодо експлуатації трагічних подій та відношення до жертв катастрофи</p>

Важливо пам'ятати, що розвиток військового та екстремального туризму повинен здійснюватися з урахуванням етичних, соціокультурних та екологічних факторів. Необхідно забезпечувати збалансований розвиток туризму, дотримуючись принципів сталого розвитку та збереження культурної спадщини.

РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВОГО ТУРИЗМУ В МІСТІ ХАРКОВІ: СТВОРЕННЯ ТЕМАТИЧНИХ МАРШРУТІВ ТА ЇХ ВПРОВАДЖЕННЯ

3.1. Розробка тематичних маршрутів військового туризму у Харкові.

В рамках розвитку туристичної діяльності міста Харкова у воєнний та післявоєнний час через військовий туризм, пропонуємо організувати унікальну екскурсію, яка захопить серця гостей міста.

На відміну від традиційних екскурсій, де головними героями є історичні постаті, наша ідея передбачає залучення до уваги звичайних, які змогли вижити під час найтяжчих випробувань. Екскурсія буде складатися з відвідування різноманітних місць, пов'язаних з воєнним минулим міста, а також зустрічей з людьми, які пройшли цими випробуваннями. Наприклад, маршрут може включати відвідування виставок та місця, де зберігається пам'ять про війну, де знаходяться важливі об'єкти військової історії.

Однак, головними героями екскурсії будуть люди, які знаходилися в центрі воєнних подій, і які змогли вижити та ділитися своїми історіями. Можливо, це будуть, жителі, які були евакуйовані з області під час окупації, або ж люди, які допомагали внутрішньо переміщеним особам та рятуючи їхнє життя.

Така екскурсія зможе показати гостям міста, якими насправді були герої війни, які боролися за своє життя та майбутнє.

Екскурсія: «Харків після обстрілу: наслідки військових дій та відновлення міста»

Тема екскурсії: історико-етнографічна екскурсія.

Мета екскурсії: розкриття теми життя в Харкові під час війни та після неї через військовий туризм. Ця екскурсія дає можливість глибше зануритись в історію міста та зрозуміти, які наслідки мала війна на життя звичайних людей. Вона також допоможе зрозуміти значення термінів, які часто вживаються в

новирах та на політичній арені. Це унікальна можливість побачити реальні історії та зрозуміти, як вони вплинули на людей та наше суспільство в цілому.

Сегмент споживачів туристського ринку: молоді споживачі від 18 років.

Вид маршруту: комбінований

Маршрут: П'ятихатки -Північна Салтівка-Окружна-метро Героїв Праці

ПЕРША ЧАСТИНА ЕКСКУРСІЇ- П`ятихатки

Наша екскурсія починається з району П'ятихатки, де знаходиться Національний науковий центр "Харківський фізико-технічний інститут". Цей район був домівкою для багатьох вчених, які займалися науковими дослідженнями та розробками.

Однак, під час війни, жителі району стали свідками страшних подій. Ми заходимо до квартири (ОБ'ЄКТ 1), де мешкав один з місцевих жителів, який вижив під час війни. Чуємо аудіозапис, де він розповідає про жорстокість російських загарбників, про те, як вони знищували місто та його мешканців.

Але, не дивлячись на все, звичайні люди боролися за своє життя та свободу. Під час екскурсії ми дізнаємось історії більшості місцевих жителів, які вижили під час війни. Ми відвідаємо місця, де вони ховалися від обстрілів, як вони допомагали один одному та зберігали надію на краще майбутнє.

Ця екскурсія не тільки зробить нас більш освіченими про історію нашої країни, але також допоможе зберегти пам'ять про звичайних людей, які вижили під час війни [36].

[Наташа Тагаєва, волонтер ГО П'ятихатки-БАМ] зазначила, що їх селище знаходиться всього в 25 кілометрах від кордону і вони першими почули про початок конфлікту. Це призвело до перестрілок та небезпеки для мешканців. Транспорт перестав функціонувати, а магазини були закриті, що позбавило людей можливості отримувати дохід та купувати необхідні речі.

[Вікторія Кравченко, парамедик ГО П'ятихатки-БАМ]: розповіла, що в перші дні війни панував хаос. Під обстрілами дуже складно було працювати. Вона була змушена охоплювати всю територію селища для надання першої

допомоги постраждалим. Пізніше у селищі стався блекаут: не було світла, води, мобільного зв'язку, що створило вакуум у забезпеченні необхідних життєвих ресурсів. У кінці березня та квітні швидко допомога навіть не хотіла їздити до селища через складні умови, зокрема, відсутність засобів зв'язку, води та газу.

Реальні історії людей завжди були чуттєвими та повчальними. Вони допомагають краще зрозуміти складні ситуації, а головне - зробити висновки та уникнути подібних помилок у майбутньому. Маршрут нашої екскурсії розпочався в районі П'ятихаток Харкова, де знаходиться Національний науковий центр "Харківський фізико-технічний інститут". Однак наш перший об'єкт - квартира в цьому ж районі, де ми занурилися в атмосферу війни зараз, конфлікту між Україною та Росією.

Атмосфера в будинку була напруженою та виснаженою, запах пожежі переповнював приміщення. Ми прагнули максимально поглибитись в цю атмосферу, щоб краще зрозуміти реальні історії людей. Перейшовши через цей емоційний поріг, ми продовжуємо наш маршрут та вирушаємо до наступного об'єкту.

ДРУГА ЧАСТИНА -Північна Салтівка живе

Салтівка, розташована на північному сході Харкова, є одним з наймолодших та найбільш густонаселених житлових масивів. Цей масив був зведений у період з 1987 до 1993 року, і налічував близько 400 тисяч мешканців до 24 лютого 2022 року. Архітектурно Салтівка представлена типовими панельними будинками висотою 9,12 та 16 поверхів, з медичними закладами та школами у центрі. Також масив прикрашений річкою з мальовничим джерелом.

Протягом війни, починаючи з початку конфлікту, російська армія регулярно обстрілювала цей житловий район, практично щодня, аж до кінця травня, коли Збройні Сили України відігнали російську армію на безпечну відстань, недосяжну для артилерійських снарядів. Унаслідок масштабних руйнувань, Північну Салтівку нині часто називають мертвим районом або

мертвим містом, оскільки близько 70% будівель було пошкоджено або повністю знищено. Багатоповерхові будинки залишилися розбитими та чорними.

Не зважаючи на це, Салтівка все жива. Люди продовжують проживати там, де здається, що вижити неможливо. Вони приходять відвідати свої зруйновані домівки, ніби хворих родичів, і вивозять з собою особисті речі, сподіваючись, що колись повернуться до них.

Ми з групою підходимо до житлового будинку, де на вулиці стоять таблички з інтерв'ю людей, які жили та живуть в цьому будинку, ми можемо прочитати:

«У цей період страхові відчуття були дуже сильними. Мешканці докладали зусиль, щоб заспокоїти дітей та допомагати старшим людям. Утримувати себе при душевному напруженні було важко. Усі змагалися вижити та підтримувати одне одного в складних умовах. З початку конфлікту майже не надходило жодної допомоги або забезпечення ззовні. Однак, після п'яти днів, з'явилася машина, яка викинула хліб на бордюр, це був єдиний випадок, коли прибуло якесь харчування до селища».

ЧАСТИНА ТРЕТЯ - "Парад" знищеної російської техніки

На Роганській знаходиться 15 одиниць техніки, на Полтавському шляху — 9. Організатори виставки зробили два майданчики з кількох причин. По-перше, всі танки та бронемашини просто не влізли на одну локацію, по-друге, деякі зразки техніки повторюються, так що не хотілося виставляти її в одному місці, по-третє, виставки спеціально влаштували на виїздах із Харкова, щоб техніку побачили ті люди, які бувають у місті проїздом.

"З тим, щоб забезпечити максимальну видимість техніки, її було розміщено на місцях, де проїжджає велика кількість людей, зокрема ті, хто прибуває з боку Києва до міста. Таким чином, людям надавалась можливість швидко зупинитися, побачити техніку і продовжити подорож без тривалих затримок. До цих місць також здійснювали поїздки представники волонтерських організацій, які знаходилися в Харкові. Вони могли швидко

зупинитися, зробити фотографії та продовжити свій шлях. Планувалося організувати ще одну виставку в районі селища Високий, але для цього потрібно було підібрати відповідну техніку. Про це розповів Богдан Гузь, волонтер проекту "Щоденники війни".

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА-ЖИТТЯ В МЕТРОПОЛІТЕНІ

Зараз метрополітен - це не тільки транспортний засіб, але й місце, де можна знайти притулок від злиднів та небезпеки. Це було особливо важливо під час війни, коли багато будинків та споруд були зруйновані або пошкоджені, а люди шукали можливості вижити.

Екскурсовод показує фотографії людей, які жили в метро, та розповідає про те, як вони виживали в складних умовах. Він згадує, як в метрополітені з'явилися цілі "станції сну" - місця, де люди могли поміститися та відпочити. Зазвичай це були підземні приміщення зі стільцями та матрацами, де люди проводили ночі.

Також екскурсовод особисто ділиться своїм досвідом виживання в метро під час війни. Екскурсія дозволяє глибше зрозуміти, як люди виживали в складних умовах війни, та допомагає зробити висновки про важливість людської солідарності та допомоги одне одному у надзвичайних обставинах.

КАРТКА ОБ'ЄКТА № 1

Назва об'єкта: Житловий будинок

Місцезнаходження об'єкта: проспект Академіка Курчатова 12, Харківська область.

Опис об'єкта: Будинок збудований у 1970-х роках і має 12 поверхів. Він знаходиться на відстані близько 3 км від центру міста та 2 км від станції метро "Академіка Барабашова". Загалом, житловий будинок на проспекті Академіка Курчатова 12 є звичайним будинком житлового фонду, який є частиною великого житлового масиву на північному заході міста Харкові, був звичайним до 24 лютого.

Збереженість об'єкта та можливості огляду: частково зруйнований Пам'ятка може використовуватися в тематичних екскурсіях як військово-історична.

Рис.3.1. Квартира в житловому будинку (проспект Академіка Курчатова 12, Харківська область)

КАРТКА ОБ'ЄКТА № 2

Назва об'єкта: Житловий будинок

Місцезнаходження об'єкта: вулиця Наталії Ужвій, 82, Північна Салтівка Харківська область.

Опис об'єкта: Дім, який мав захистити двісті людей

Серед зруйнованих будинків на Північній Салтівці, особливо постраждалий район розташовується біля кільцевої дороги. Ця зона була найближчою до місць прямих обстрілів. Особливу увагу привертає будинок на вулиці Наталії Ужвій, 82, який став символом трагедії Північної Салтівки. Цей 16-поверховий житловий комплекс найчастіше зустрічається на фотографіях, що відображають стан району після конфлікту.

Збереженість об'єкта та можливості огляду: частково зруйнований

Пам'ятка може використовуватися в тематичних екскурсіях як військово-історична.

Рис.3.2. Житловий будинок на Північній Салтівці (вулиця Наталії Ужвій, 82, Північна Салтівка Харківська область)

КАРТКА ОБ'ЄКТА № 3

Назва об'єкта: виставка знищеної ворожої техніки

Місцезнаходження об'єкта: Роганська,1 (біля Окружної)

Опис об'єкта: На виставці представлені військові машини, що брали участь в бойових діях. Серед експонатів можна побачити танки, БТРи, артилерійські установки, вантажні автомобілі, броньовані бульдозери та інші військові машини. Більшість з них мають бойові пошкодження в ході бойових дій.

На майданчику розміщені також інформаційні дошки, які розповідають про історію кожної машини, її технічні характеристики та бойовий досвід. Виставка знищеної ворожої техніки є цікавим місцем для тих, хто цікавиться військовою історією та технікою.

Збереженість об'єкта та можливості огляду: можна відвідати у будь-який час.

Пам'ятка може використовуватися в тематичних екскурсіях як військово-історична.

Рис 3.3. Виставка знищеної ворожої техніки (Роганська,1 (біля Окружної))

КАРТКА ОБ'ЄКТА № 4

Назва об'єкта: життя в метрополітені

Місцезнаходження об'єкта: всі лінії метрополітену

Опис об'єкта: метрополітен став одним з найважливіших місць для захисту та безпеки місцевих жителів. Метро перетворилося на притулок для тисяч людей, які шукали пристань від небезпеки та активних бойових дій, що прогресували на поверхні.

У вузьких тунелях метрополітену військові і цивільні люди знаходили тимчасовий притулок від обстрілів та вибухів. Метро стало надійним простором, де можна було приховатись від прямих ударів та захистити себе від небезпеки. Станції метро перетворилися на надзвичайні пункти евакуації, де люди шукали притулок та допомогу.

Збереженість об'єкта та можливості огляду: можна відвідати в любий час

Пам'ятка може використовуватися в тематичних екскурсіях як військово-історична.

Наразі метро активно працює і відчувається повернення до нормального режиму функціонування. Звичайно, внаслідок військових дій та евакуації, метро було тимчасово використано як притулок для внутрішньо переміщених осіб та евакуйованих мешканців. Проте, наразі всі постраждалі вже знайшли інші місця для проживання, а метрополітен повернувся до своєї основної функції - забезпечення транспортного сполучення міста.

Відвідування місць історичного значення, пов'язаних з війною, повинно здійснюватися з повагою до тих, хто переживав труднощі. Варіантом буде організувати палатки (не для життя).

Рис 3.4. Життя людей в метрополітені

Всі об'єкти на екскурсії є умовними, екскурсія створена для того, щоб показати спосіб передачі інформації екскурсантам. Також, наголошую на форматі проведення:

- 1) Проводити екскурсії в тих будинках та квартирах, які не підлягають відбудові, в яких ніхто не живе, щоб не заважати жителям;
- 2) Брати інтерв'ю у людей, які морально готові розповісти свою історію;
- 3) Дотримуватись правил безпеки під час екскурсії;

- 4) Використовувати історичні та фактичні дані, підтверджені документами;
- 5) Підготувати заздалегідь план маршруту екскурсії та матеріали для презентації;
- 6) Під час проведення екскурсії дотримуватись культурних норм та поважати пам'ять про минулі події;
- 7) Проводити екскурсії в маленьких групах, щоб краще контролювати процес та забезпечити більш індивідуальний підхід до кожного учасника;
- 8) Забезпечувати учасників екскурсії засобами зв'язку та першої допомоги, якщо потрібно.

3.2. Визначення технічних, організаційних та фінансових аспектів впровадження тематичних маршрутів військового туризму у Харкові.

Технічні аспекти впровадження тематичних маршрутів військового туризму у Харкові можуть включати:

- 1) Розробку детальної картографічної забезпеченості місцевості та встановлення знаків та покажчиків на маршрутах;
- 2) Створення інформаційних панелей, що містять історичну та військову;

Інформаційні панелі можуть бути встановлені на входних брамах до пам'яток та на вулицях, які знаходяться на маршруті. Вони можуть бути виконані у вигляді стендів, які розміщуються на стінах будівель або на спеціальних конструкціях. Текст на інформаційних панелях може бути написаний українською та англійською мовами для того, щоб туристи з різних країн могли ознайомитися з інформацією.

- 3) Розробка технічних засобів для надання туристам детальної інформації про маршрути, включаючи мобільні додатки та інтерактивні екранні панелі.

Один з можливих прикладів технічних засобів для надання туристам детальної інформації про маршрути - мобільний додаток. Мобільний додаток може бути розроблений спеціально для військових туристичних маршрутів у Харкові та містити наступну інформацію:

- 1) Карта маршруту з позначенням визначних місць та пам'яток на маршруті. Опис кожної пам'ятки з фотографіями та історичними даними;
- 2) Розклад роботи пам'яток та рекомендації щодо відвідування;
- 3) Інформацію про ресторани, кафе та інші місця для відпочинку та харчування на маршруті;
- 4) Можливість резервування екскурсій та квитків на пам'ятки через додаток;
- 5) Можливість створення власного маршруту та додавання до нього визначних місць та пам'яток.

Організаційні аспекти впровадження тематичних маршрутів військового туризму у Харкові можуть включати:

- 1) Створення спеціального військового туристичного центру для організації туристичних послуг та надання інформації туристам; Створення спеціального військового туристичного центру може включати збір та підготовку необхідної інформації про тематичні маршрути військового туризму у Харкові, зокрема, про історичні події, пам'ятки, локації та інші цікавинки;

Також варто забезпечити належне обладнання центру, зокрема, комп'ютери з доступом до Інтернету, принтери, сканери та інше необхідне програмне забезпечення. Крім того, може бути встановлено мультимедійне обладнання для проведення презентацій та відео-екскурсій. Військовий туристичний центр може надавати також послуги організації туристичних поїздок та екскурсій, включаючи пакетні тури та індивідуальні програми. Крім того, центр може пропонувати пакетні послуги, такі як проживання, транспортні послуги та інші сервіси, пов'язані з військовим туризмом. Важливо забезпечити належний рівень сервісу та безпеки для туристів.

2) Розробка плану розвитку військового туризму в місті, який включатиме рекомендації щодо розвитку маршрутів та просування туристичної інформації.

Фінансові аспекти впровадження тематичних маршрутів військового туризму в місті Харків можуть включати:

1) Визначення витрат на розробку маршрутів, встановлення знаків та показників, створення інформаційних панелей та технічних засобів;

2) Розробка моделі фінансування військового туризму, яка може включати державні та приватні місцеві бюджети, приватних інвесторів та грантових організацій;

Державне фінансування - отримання коштів від міністерств та державних органів, які відповідають за туризм та розвиток регіону [19][17].

Місцеві бюджети - отримання коштів від місцевих органів влади, таких як міська рада, які можуть виділяти кошти на підтримку туризму в регіоні.

Приватні інвестори - залучення коштів від приватних інвесторів, які мають інтерес до розвитку туристичної інфраструктури та побудови нових туристичних об'єктів.

Грантові організації - отримання грантів від благодійних фондів та організацій, які підтримують розвиток туризму та збереження культурної спадщини.

У кожного з цих джерел фінансування є свої переваги та недоліки, тому розробка моделі фінансування повинна бути грамотною та забезпечувати стабільність та ефективність розвитку військового туризму в місті Харків:

1) Оцінка потенційних доходів від військового туризму, включаючи продаж туристичних пакетів, рекламні послуги та інші джерела доходів.

2) Проведення економічного аналізу впровадження тематичних маршрутів військового туризму, включаючи витрати та потенційні доходи, для оцінки ефективності проекту та його можливого впливу на місцеву економіку.

Для успішного впровадження тематичних маршрутів військового туризму в місті Харкові, важливо врахувати технічні, організаційні та фінансові аспекти,

і забезпечити ефективне взаємодію між усіма зацікавленими сторонами. Крім того, важливо враховувати потреби туристів та використовувати інноваційні технології та маркетингові стратегії для залучення більшої кількості відвідувачів та підвищення їх задоволення від туристичного досвіду.

Для зниження витрат на фінансування і покращення ефективності проекту з розвитку військового туризму в Харкові, можна залучити волонтерів для допомоги у проведенні екскурсій, збирання даних та організації турів. Ось деякі можливі області, в яких волонтери можуть бути корисними:

1) Екскурсиводи: Волонтери можуть бути навчені та використовуватися як екскурсиводи для проведення тематичних маршрутів військового туризму. Їх можна навчити основним аспектам військової історії Харкова та пам'яток, пов'язаних з воєнним періодом. Волонтери-екскурсиводи можуть вести групи туристів, пояснюючи цікаві факти, розповідаючи історію та забезпечуючи безпеку під час екскурсій;

2) Збір даних: Волонтери можуть допомагати у зборі даних, пов'язаних з військовими об'єктами, історичними подіями та ветеранами. Вони можуть проводити дослідження, відвідувати архіви, збирати свідчення та документи, фотографувати та документувати важливі аспекти військової історії Харкова;

3) Підготовка інформаційних матеріалів: Волонтери можуть допомагати у створенні інформаційних матеріалів для турів, таких як брошури, путівники, листівки, картки з цікавими фактами та ілюстраціями. Вони можуть виконувати завдання, пов'язані з дизайном, редакцією, фотографією та версткою матеріалів;

4) Комунікація з учасниками туру: Волонтери можуть виконувати роль контактних осіб для учасників турів. Вони можуть відповідати на запитання, надавати необхідну інформацію, підтверджувати бронювання та допомагати в розв'язанні потенційних проблем або незручностей, з якими можуть зіткнутися туристи;

5) Підготовка інформаційних матеріалів: Волонтери можуть допомагати у створенні інформаційних матеріалів для турів, таких як брошури,

путівники, листівки, картки з цікавими фактами та ілюстраціями. Вони можуть виконувати завдання, пов'язані з дизайном, редакцією, фотографією та версткою матеріалів;

б) Розробка маршрутів: Волонтери можуть допомагати у створенні туристичних маршрутів, які охоплюють військові пам'ятки та історичні об'єкти. Вони можуть пропонувати цікаві маршрути, враховуючи значущість об'єктів, їх послідовність та зручність для туристів.

Залучення волонтерів дозволить зменшити витрати на оплату професійних екскурсіводів та гідів. Вони можуть проводити тури безоплатно або за символічну плату, оскільки мають особистий інтерес та мотивацію поділитися своїми знаннями та патріотичними почуттями з туристами. Організація та координація волонтерської діяльності можуть здійснюватися за допомогою спеціальних платформ або волонтерських організацій.

Волонтери можуть брати участь в підготовці маршрутів, проведенні екскурсій та інформаційних заходів, а також допомагати в організаційних питаннях туристичного потоку. Використання волонтерів у військовому туризмі не тільки забезпечить значну економію коштів, але й підкреслить важливість громадської підтримки та активної участі у розвитку цього напрямку туризму. Крім того, волонтери можуть створити особливу атмосферу та неповторний досвід для туристів, доповнюючи професійні знання військової історії емоційними історіями та особистими переживаннями.

3.3 Підготовка та підвищення кваліфікації працівників сфери туризму, що займаються військовим туризмом.

Підготовка та підвищення кваліфікації працівників сфери туризму, що займаються військовим туризмом, є дуже важливим елементом

розвитку військового туризму міста Харкова. Для забезпечення якісної та безпечної організації військових туристичних походів, працівники сфери туризму мають бути добре підготовлені та мати достатні знання і навички в галузі військового туризму. Одним зі способів підготовки та підвищення

кваліфікації працівників сфери туризму є організація спеціалізованих навчальних курсів та семінарів з військового туризму. Такі навчальні курси можуть включати в себе теоретичні та практичні заняття з таких питань, як планування маршруту, збір та аналіз інформації про територію, підготовка та обладнання екіпірування, техніки безпеки військових походів, а також медичних аспектів та першої допомоги.

Крім того, працівники сфери туризму мають мати можливість проходити стажування та практикуватися в групах з військовим туризмом, щоб отримати практичні навички та досвід у роботі з клієнтами.

Значну увагу слід приділити психологічним тренінгам. Ці тренінги мають на меті навчити працівників ефективно опанувати себе та забезпечити спокійне та контрольоване проведення екскурсій.

Під час психологічних тренінгів працівники отримують необхідні навички та стратегії для управління своїми емоціями і стресовими ситуаціями під час проведення екскурсій військового туризму. Вони навчаються впевнено реагувати на непередбачувані обставини та демонструвати професійну поведінку в будь-яких ситуаціях.

Психологічні тренінги спрямовані на розвиток навичок емоційного інтелекту, спілкування та взаємодії з клієнтами. Професіонали отримують інструменти для ефективного управління групою, розуміння потреб та очікувань учасників туру та здатність до адаптації до різних ситуацій.

Основні аспекти, які можуть бути включені в психологічні тренінги, включають вивчення стратегій релаксації та медитації для заспокоєння нервової системи, техніки управління власним стресом та виявлення емоційної емпатії.

Крім того, тренінги можуть зосереджуватися на розвитку комунікативних навичок, таких як ефективне слухання, вміння поставити запитання та виявлення зацікавленості до історії і чи культурних особливостей учасників туру. Важливим елементом таких тренінгів є навчання працівників ефективним стратегіям комунікації, що дозволить їм налагодити зв'язок з учасниками туру, заспокоїти їх та надати психологічну підтримку. Додатково, психологічні тренінги можуть

включати сценарій тренування з симуляцією реальних ситуацій, що виникають під час військового туризму. Це допомагає працівникам навчитися приймати рішення в стресових умовах, швидко аналізувати ситуацію та забезпечувати безпеку учасників туру.

З метою підвищення кваліфікації працівників сфери туризму, можливо також організувати тренінги та семінари з маркетингу, продажу та просування послуг військового туризму. Такі заходи допоможуть працівникам залучити більше клієнтів та покращити якість надання послуг військового туризму.

- 1) Розробка маркетингової стратегії для військового туризму у Харкові;
- 2) Вивчення особливостей продажу та просування військового туризму;
- 3) Визначення та аналіз конкурентів на ринку військового туризму у Харкові;
- 4) Навчання ефективній взаємодії з клієнтами та роботі зі зверненнями та скаргами;
- 5) Організація та проведення екскурсій для військового туризму.
- 6) Тренінги та семінари можна проводити як в онлайн форматі, так і офлайн. Для цього можна залучати досвідчених тренерів та консультантів у сфері туризму, які мають практичний досвід у роботі з військовим туризмом та маркетинго;
- 7) Підвищення кваліфікації працівників сфери туризму є важливим елементом розвитку військового туризму в місті Харкові. Від цього залежить якість та рівень надання послуг туристам, а також розвиток самої сфери військового туризму;

Але найголовнішим аспектом, яким повинні володіти екскурсоводи це:

- 8) Надання першої медичної допомоги. У зв'язку з тим, що військовий туризм пов'язаний з ризиком травм і нещасними випадками, працівники сфери туризму повинні мати достатні знання та навички, щоб надати ефективну першу допомогу постраждалому. Навчання першої медичної допомоги має на меті забезпечити працівникам сфери туризму необхідні знання та практичні навички,

щоб вміло реагувати на непередбачені ситуації, що можуть виникнути під час військового туру. Це включає навчання розпізнавання травм та медичних станів, надання ефективної першої допомоги, управління стресовими ситуаціями та співпрацю з екстреними медичними службами. Працівники повинні бути готовими вчасно та ефективно реагувати на будь-які медичні потреби учасників туру, забезпечуючи їх безпеку та благополуччя.

Під час звичайних походів та військових турів, травми можуть відрізнятися як у фізичному, так і у психологічному аспектах. Особливий психологічний стан людини під час військового походу, пов'язаний з атмосферою напруженості та збудження, вимагає особливої уваги та навичок для заспокоєння та надання психологічної допомоги. Важливо підібрати правильні слова та вирази, які сприятимуть заспокоєнню та підтримці учасників туру військового туризму. Розуміння особливостей їх психологічного стану та відповідне реагування на нього можуть мати значний вплив на їх емоційний комфорт та безпеку.

Під час надання психологічної допомоги під час військового туру, важливо використовувати спокійний і підтримуючий тон голосу, проявляти емпатію та зацікавленість у розумінні їхніх емоційних станів. Слова повинні бути обережно підібраними, щоб вони відображали підтримку, спокій та надію. Важливо виявляти терпіння та розуміння, надавати можливість учасникам висловити свої емоції та почуття без судження.

Заспокоюючі фрази, позитивні стимули та розповіді про успішні ситуації можуть допомогти покращити психологічний стан учасників. Важливо надавати підтримку індивідуально, враховуючи особисті особливості та потреби кожної людини.

ВИСНОВКИ:

Проведене дослідження дозволило зробити наступні висновки:

1. У рамках дослідження було з'ясовано сутність понять «екстремальний» та «військовий» туризм. Екстремальний туризм передбачає активну участь туристів у небезпечних або екстремальних видовищах та діяльностях, тоді як військовий туризм спрямований на дослідження воєнних подій, місць битв та об'єктів, пов'язаних з військовою тематикою.

2. Знайдено шлях розвитку економіки країни через туризм у військовий час. Враховуючи наслідки військових конфліктів, розвиток військового туризму може сприяти відновленню економіки, залученню туристів та створенню нових робочих місць у туристичній галузі.

3. Виявлено, що фортифікаційні споруди, міста відомих битв, окопи, залишки техніки, бункерів, пов'язані з військовим туризмом, є актуальними, оскільки вони дозволяють передати історичний контекст та події, пов'язані з військовими конфліктами, і надати можливість туристам детальніше ознайомитися з цією тематикою.

4. Розроблено і описано тематичний маршрут військового туризму в місті Харків, включаючи об'єкти та локації, пов'язані з воєнною історією міста. Ці маршрути пропонують цікаві та насичені маршрути для туристів, які бажають вивчити історичні об'єкти та наслідки воєнних подій.

5. З'ясовано, що технічні, організаційні та фінансові аспекти є важливими для успішної реалізації військового туризму. Означення технічних аспектів передбачає оцінку існуючої інфраструктури, яка може бути використана для військового туризму, такої як наявність музеїв, пам'ятників, реконструкцій воєнних подій та доступності до них. Організаційні аспекти включають в себе розробку плану маршрутів, встановлення правил і безпекових стандартів для туристів, забезпечення ліцензій та дозволів для проведення екскурсій та подій. Фінансові аспекти включають оцінку вартості впровадження та підтримки військового туризму, включаючи фінансування рекламних кампаній, інвестиції в інфраструктуру та підтримку працівників сфери туризму.

6. Впровадження тематичних маршрутів військового туризму в місті Харків передбачає організацію екскурсій, виставок, перфоменсів та інших подій, спрямованих на привернення уваги туристів до воєнної історії міста. Це може включати організацію тематичних екскурсій до воєнних об'єктів, показ виставок, що розповідають про події, пов'язані з військовим минулим Харкова. Впровадження таких маршрутів допоможе привернути увагу туристів, створити попит на військовий туризм у місті та залучити нових відвідувачів.

7. В рамках дослідження була визначена необхідність підготовки та підвищення кваліфікації працівників сфери туризму, що займаються військовим туризмом. Це важлива складова успішної реалізації військового туризму в місті Харків та його розвитку як сектора туристичної галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аніпко Н., Андрусак Н. Зацікавленість іноземних туристів Україною: особливості післявоєнного туризму. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Управління розвитком сфери гостинності: регіональний аспект» (м. Чернівці, 5 травня 2022 р.). Чернівці: Технодрук, 2022. С. 323-326
2. Борисова І. В. Розвиток туризму в умовах військових конфліктів на прикладі України. // Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Культурологія. Філософія. - 2017. - Випуск 18. - С. 105-109.
3. В.А. Смолій, В.К. Федорченко, В.І. Цибух. Енциклопедичний словник- довідник з туризму / Передмова В.М. Литвина. - К.Видавничий Дім "Слово", 2006. - 372 с. 4. Величко В. В. Організація рекреаційних послуг Навчальний посібник. – Харків: Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова, 2013. – 202 с.
4. Волков О. Розвиток системи земляних і довготривалих укріплень Львова перед Першою Світовою війною // Археологія і Фортифікація Середнього Подністров'я. Збірник матеріалів II Всеукраїнської науковопрактичної конференції/ редкол.: В.С. Травінський (відп. ред) та ін. - Кам'янець-Подільський: ПП "Медобори-2006", 2012.
5. Луцишин Н.П. Економіка й організація міжнародного туризму: навч. посіб. / Н.П. Луцишин, П.В. Луцишин. – Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. – С.136-137.
6. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) / О.О. Любіцева. – К., 2004. – 436 с. 7. Калугіна А. О. Туристично-рекреаційний потенціал донецького краю після воєнного конфлікту. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні особливості формування і управління інноваційним потенціалом регіонального розвитку туризму та рекреації із залученням молодіжного ресурсу», жовтня 2015 року. Тернопіль: ТНТУ, 2015. С. 192–193

7. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. Чернівці : Книги – XXI, 2003. 300 с.
8. Корчевська Л. Стан, особливості та перспективи туризму у воєнний та поствоєнний періоди. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Управління розвитком сфери гостинності: регіональний аспект» (м. Чернівці, 5 травня 2022 р.). Чернівці: Технодрук, 2022. С. 337-341
10. Мурашко О. В. Туризм в умовах військового конфлікту: досвід та перспективи. - Київ: Видавничий дім "Слово", 2016. Книга.
11. Перегуда Ю., Кривоберець М. Державна підтримка підприємств туристичної галузі в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення. Підприємництво та інновації. 2022. № 23. С. 16-20.
12. Семенов В.Ф., Фадєєва Г.І. Умови і сучасні тренди розвитку ділового туризму в Україні і світі. Регіональна економіка та управління. № 5(18). Запоріжжя, 2017. С. 149–156.
13. Смирнов І., Любіцева О. Туристичний бізнес під час пандемії COVID 19: світовий та український досвід. Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Туризм. № 3(2). 2020. С. 196-208.
14. Худавердієва В., Мерчанський В., Чуйко Н., Воронкова А. Стратегія економічної адаптації туристично-рекреаційної сфери України до міжнародного туристичного ринку. Journal of Innovations and Sustainability. 2022. № 6(2).
DOI: 10.51599/is.2022.06.02.02.
15. Заячківська Г. А., Сікула А. О. Військовий туризм як один з перспективних напрямків післявоєнного розвитку туризму в Україні. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні напрями розвитку економіки, підприємництва, технологій та їх правового забезпечення» (м. Львів, 1- 2 червня 2022 р.). Львів: Видавництво ЛТЕУ, 2022. С. 267-269.
16. Шикіна О.В., Гончаренко Я.Є., Ремігайло І.Ю. Шляхи розвитку ділового туризму у період пандемії.

17. Дворська І. Туристична галузь після війни: чи можлива реанімація та антикризове управління? Інтернет-видання «Liga.net». 2022. URL: <https://blog.liga.net/user/idvorskaya/article/44952>(дата звернення: 29.05.2023).
18. Козлова А. Туризм в умовах війни: що відбувається з галуззю й які перспективи на цьогорічний сезон. Інтернет-видання «Comments.ua». URL: <https://money.comments.ua/ua/news/economy/turizm-v-umovah-viyni-scho-vidbuvaetsya-z-galuzzyu-y-yaki-perspektivi-na-cogorichniy-sezon-699311.html>(дата звернення: 27.05.2023).
19. Ольга Радіонова, Никита Бражник. Аналіз розвитку ділового туризму в Харкові URL: <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/861>(дата звернення: 10.05.2023).
20. Кулаєв К. В. Екскурсійна діяльність: теоретичні та методологічні основи: навч. Посіб. М.: Турист, 2004. 96 с. URL: <https://ukraine.segodnya.ua/ua/ukraine/turizm-vo-vremya-voyny-kak-otdyhat-v-ukraine-etim-letom-1629651.html>(дата звернення: 29.05.2023).
21. Максим Гуцалюк. Народне Слово. Військовий туризм- після війни чи й сьогодні? <https://n-slovo.com.ua/2022/10/13/військовий-туризм-після-війни-чи-й-сьо>(дата звернення: 29.04.2023).
22. Підручник. Креативний туризм URL: https://pidru4niki.com/1640011643571/turizm/kreativniy_turizm
22. МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ ВЕДЕННЯ ЕКСКУРСІЙ URL : https://studwood.net/1106072/turizm/metodichni_priyomi_vedennya_ekskursiy(дата звернення: 20.04.2023).
23. ПЕРШИЙ ДЕНЬ ВІЙНИ У ХАРКОВІ: ХРОНІКА 24 ЛЮТОГО 2022 (ФОТО, ВІДЕО) URL : <https://www.objectiv.tv/uk/objectively/2023/02/24/pershij-den-vijni-u-harkovi-hronika-24-lyutogo-2022-foto-video/>(дата звернення: 20.04.2023).

24. Все про туризм. Проблеми розвитку туристичної галузі під час пандемії URL : https://tourlib.net/statti_ukr/gorbachenko.htm
25. Світлана Гудкова Апостроф. День довжиною в рік: спогади українців про події 24 лютого URL : <https://apostrophe.ua/ua/article/society/2023-02-24/den-dlinoy-v-god-vospominaniya-ukraintsev-o-sobyitiyah-24-fevralya/50405> (дата звернення: 20.04.2023).
26. Основні втрати ще попереду: українцям розповіли, як війна вдарила по туризму. unian.ua, 2022. URL : <https://www.unian.ua/economics/finance/osnovni-vtrati-shche-poperedu-ukrajincyam-rozpovili-yak-viynavdarila-po-turizmu-novini-ukrajina-11866203.html>. (дата звернення 21.05.2023)
27. Павловченко Ю. Р. Нововодолазький район. Енциклопедія Сучасної України: онлайн-версія / редкол.: І. М. Дзюба та ін.; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2021. URL : <https://esu.com.ua/article-73380> (дата звернення: 29.05.2023).
28. YouTube. Антон Птушкін. Як Укрзалізниця стала дорогою життя під час російського вторгнення. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=IR-1Fl-bjic> (Дата звернення 21.05.2023)
29. Туристичні потоки. Дані Державної Служби Статистики України. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2007/tyr/tyr_u/potoki2006_u.htm (Дата звернення 21.05.2023)
30. Туристичні потоки (2000-2016рр.) Дані Головного управління статистики у Харківській області. - Режим доступу: <http://kh.ukrstat.gov.ua/index.php/turystychni-potoky-2000-2011rr> (Дата звернення 21.05.2023)
31. Tretyna ches'kykh hotel'yeriv korystuyut'sya znyzhkovymu portalamu – monitorynh [Електронний ресурс]/ Режим доступу: <https://www.unn.com.ua/> (дата звернення 01.05.2023)

32. Скриль І. Сучасні тенденції розвитку туризму в харківському регіоні веб-сайт

URL.<http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/8782/2/Skryl.pdf>(дата звернення 17.05.2023)

33. Туризм в системі пріоритетів регіонального розвитку: Монографія / [За ред. проф. В.В. Александрова]. – Х.: ХНУ імені Каразіна, 2010. – 268 с.

34. Даша Лобанок.Гвара Медіа.Харків: населення та демографічні зміни з початком повномасштабної війни) веб-сайт. URL :<https://gwaramedia.com/yake-oblichchya-mayut-rajoni-harkova-pislya-prihodu-povnomasshtabnoi-vijni/>(дата звернення 26.05.2023)

35. Класифікація туристичної діяльності веб-сайт. URL :
https://pidru4niki.com/1529052743743/turizm/klasifikatsiya_turistichnoyi_diyalnosti (дата звернення 26.05.2023)

36. Що значить жити у П'ятихатках під час війни.Vira Gryaznova
<https://maidan.org.ua/2022/12/what-does-it-mean-to-live-in-piatykhatty-during-the-war/>(дата звернення 30.05.2023)